

Naděžda Špatenková et al.

O POSLEDNÍCH VĚCECH ČLOVĚKA

Vybrané kapitoly z thanatologie

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře
Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v roce 2014
z Fondu pro podporu vědecké činnosti.

žit ke zhotovení jiného náhrobníku. Tak byla použita dvakrát mramorová reliéfní deska, jejíž zadní strana (původně určená asi pro některého olomouckého kanovníka) byla opatřena sekáným víceřádkovým nápisem (humanistická majuskule), a deska pak upravena pro jiného zemřelého.

CÍRKEVNÍ POHŘEB

Tomáš Kotrlý

*»Šest svící hoří a varhan hudba setmělá
vodí náš smutek křížovou cestou kolem kostela.«*

Jiří Wölker

Úvod

Smrt a stav smrti je z antropologického hlediska univerzální záležitostí, protože každý člověk končí svůj pobyt na této zemi.* Jeho organické zbytky při pohřbu do země přecházejí z biosféry do litosféry. Urychlení nebo zpomalení tohoto procesu prostřednictvím lidské činnosti má původ v respektu k obecné lidské podstatě**, a to v obou směrech, jak ve vztahu k zemřelé osobě, tak ve vztahu k osobám pozůstalým. V mnoha kulturách nebyl zesnulý považován za skutečně mrtvého, dokud nebyl dokončen rozklad jeho těla. Do té doby mohl kontakt s ním rituálně znečišťovat. Pohřební zvyky, s nimiž se setkáváme v různých zeměpisných oblastech, jsou proto podle Hertze (1907, s. 52) pouhé varianty prázdného pohřbu. Teprve po tlecí době následuje »rituální exhumace« a očištění kostí pro konečné pohřbení (Kerrigan, 2008, s. 8). Specifickým případem druhotného pohřbu jsou kostnice a relikviáře (Kotrlý, 2007a, s. 232–250).

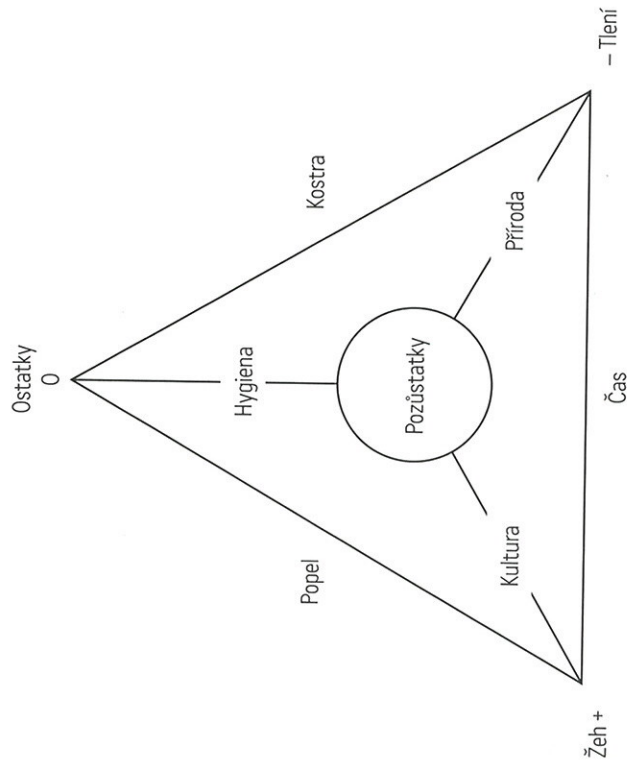
S uvedenou Hertzovou univerzálně platnou konceptualizací souvisí i soudobé právní rozdělení na lidské pozůstatky a lidské ostatky. Předmětem této kapitoly je reflexe soudobého římskokatolického církevního pohřbu v České republice v širších sociokulturně antropologických a historických souvislostech.

* Katolíckí teológové upozorňujú, že Pius XII. se v roce 1950 při definici dogmatu o nanebevzeti Bohorodičky neodvážil rozhodnout otázku, zda Maria zemřela, nebo zda byla přímo převedena s tělem i duší do plnosti Kristovy slávy (Pospíšil, 2000, s. 63–64).

** Mezi klasický řecký pramen přirozeného zákona patří Antígona, která se na základě úcty ke svému mrtvému bratrovi odvolává proti zákazu pohřbení na »nepsané a neměnné zákony« (stov. Mezinárodní teologická komise, 2010, s. 91–92).

Sociokulturně antropologická východiska

Centrem každého pohřbívání lidí je mrtvé lidské tělo, jeho vrcholem zetlelé nebo zpopelněné lidské ostatky.

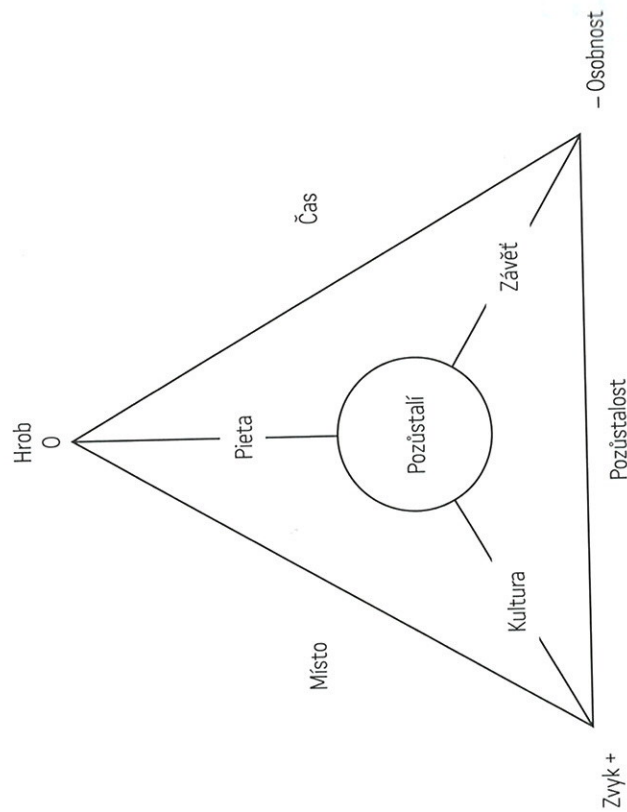

Obr. 15. Pohřbení: proměna lidských pozůstatků v lidské ostatky (Kotrly, 2007b, s. 68)

Odstraňování mrtvého lidského těla a lidských pozůstatků je spojováno se třemi vzájemně souvisejícími kategoriemi: mrtvé – zpopelněné – zetlelé. Z hlediska výsledku představují lidské ostatky (kosti, popel) neutrální pól, zatímco oba procesy k nim směřující jsou binárními kontrasty – žeh je kulturní transformací mrtvého těla, jehož strategií je zabránit jeho rozkladu, zatímco pouhé hoření a tlení je jejich transformací přirozenou. Prvotní trojúhelník je nositelem protikladů popel–kosta a kultura–příroda. Tyto pojmy jsou prázdnými formami, protože nevyplývají nic o tom, jaký konkrétní obsah příslušníci různých kultur kategorizují mrtvé – zpopelněné – zetlelé popisují. Na žádné pohřební hranici není nic jednoduše zpopelněno, ale žeh podléhá specifickým kulturním normám. Ani mrtvé tělo není ponecháno na svém místě tak, jak bylo nalezeno, ale prochází řadou úprav, kterým může být **inhumace** (uložení do hrobu), **immerse** (uložení do vody) či **mumifikace** (uložení do proudícího vzduchu). Také rozklad jako tleci proces probíhá za určitých kulturně stanovených podmínek, jako je jeho zpoma-

lení či zastavení (např. konzervací a balzamací) nebo jeho urychlení (např. skeletizací) (srov. Kotrly, 2011a, s. 124). Pohřbení člověka má v sobě vždy transcendentní dimenzi překročení z konečného světa do prostorů nekonečných.

Pohřbem rozumí sociokulturní antropologie výlučně pohřební aktivitu, lidské pozůstatky jsou uloženy do hrobu záměrně. Ve fyzické antropologii má pohřeb docela jiný význam. Pro archeologa Michala Živného (2010, s. 23) je např. pohřeb součástí hrobu, tohoto svazku statistických jednotek. Ze sociologického hlediska si lze pod pojmem pohřeb představit loučení se zemřelým, který za svého života pro širší rodinu, přátele a sousedy mnoho znamenal a významně ovlivňoval jejich každodenní život. Jestliže se smrtí člověka v životě rodiny, komunity či obce nic nemění, není pak přirozené ani důvod rituálně uložit jeho ostatky do hrobu. Zcela jinak k pohřbu přistupuje pastorální teologie, která pro slavení církevního pohřbu nevyžaduje náklonnost osob blízkých k zemřelému. Církevní stačí soustrast s živými a účta k tělu zemřelých. Bez milosrdenství nelze vypravit kvalifikovaný pohřeb ani zřídit veřejně přístupný hrob. Pro samotné truchlící může být určitým rituálem a hrobovým místem vše – stavba pomníčku u silnice, uložení urny na skříň nebo rozptýlení popela do řeky. Středem každého pohřbu jsou pozůstatky, ale jeho vrcholem by mělo být hrobové místo na hřbitově.

Obr. 16. Pohřeb: rituální uložení ostatků do hrobu (Kotrly, 2007b, s. 69)

K evropskému pokusu nahradit křesťanskou pohřební bohoslužbu »občanským pohřbem« došlo možná už v prvních letech Velké francouzské revoluce. Tento nový pojem vychází z pojmu »občanské náboženství«, který zřejmě poprvé použil Rousseau (1762, IV, 8) ve *Společenské smlouvě*. Jako praktický příklad tohoto pojmu se často uvádějí velké civilní pohřby, které pomáhaly vytvářet republikánskou liturgii ve Francii.* Rovněž dnes můžeme na konkrétních příkladech sledovat, jak se společnost a velkolepé pohřby jejich vůdců staly přímo a bez další proměny předmětem skutečného kultu.

Historická východiska

S příchodem křesťanství převládlo přesvědčení, že nikoli pochovaný, ale zesnulý v Pánu je blahoslavený (Kniha Zjevení 14,13) a stává se předmětem péče všech členů církevní komunity. Nepohřbená osoba tedy nebyla bytostí na okraji církve, nýbrž zemřela-li pro Krista, ocitla se přímo v jejím středu. Pozornost křesťanů se postupně stále více přesouvala k místu posledního odpočinku těch, se kterými jsou spřízněni duchovně, nikoli etnicky nebo občansky. Proto byli křesťané pohřbíváni na společném místě, zpravidla při kostelech či kláštarech.

Až do konce 16. století spadala problematika pohřbívání zejména do kompetence duchovních autorit. Církev jako jediná vydávala zákony v této oblasti, a pokud do ní vstupovaly sekulární autority, bylo to spíše formou podpory a podání pomocné ruky náboženské moci. V městských společnostech obstarávaly pohřby pohřební bratrstva (*collegia funeraticia*) a pohřební spolky zaváděné se souhlasem židovských obcí nebo církevní duchovní správy. V barokní městské společnosti měla křesťanská pohřební bratrstva takový úspěch,** že jejich počet omezil sám papež.***

Hmotná východiska

Provozování veřejného pohřebiště s kostrovými hroby v působnosti církvi je u nás tak řídce se vyskytující pastorační službou, že jsou spíše vzácnou výjimkou. Např. v České republice jsou pouze dva takové případy, ve Velkých Hořticích a v Gluthetech (Kotrly, 2011c, s. 88–90). Navzdory více než tisícileté historické zku-

* Kupříkladu pohřeb Victora Huga v roce 1885 do Panteonu, který se jako místo odpočinku velkých osobností národa stal skutečným chrámem republiky.

** K rolím konfraternit v pohřebních obřadech srov. Mikulec (1991, s. 269–342).

*** Konstituce Klementa VIII. ze dne 7. prosince 1604 nařídila, aby v jednom místě a zvláště v jednom kostele působilo jen jedno bratrstvo jednoho jména i účelu.

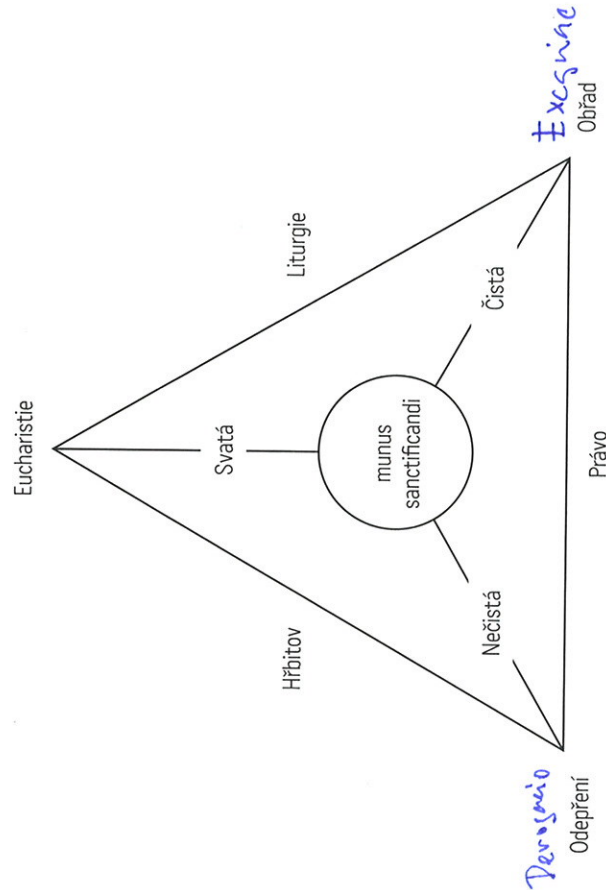
šenosti církevní správy s provozováním hřbitovů se během 22 let náboženské svobody zatím nepodařilo zařadit veřejnoprávní služby na konfesních pohřebištích zpět mezi samostatné úkoly té které církve nebo náboženské společnosti. Registrované církve nebo náboženské společnosti jsou přitom od 1. ledna 2012 oprávněny k provozování veřejných pohřebišt na svém pozemku (srov. § 16 odst. 2 zákona č. 256/2001 Sb., o pohřebnictví), a to bez dalšího časového omezení kdykoli. Postačí písemně oznámit obcím jako provozovatelům pohřebišt, že nadále hodlají provozovat svá pohřebiště samy a vyzvat je k navazujícímu smluvnímu vypořádání vztahů. To je zásadní průlom nejen z hlediska náboženské svobody u nás, ale i z pohledu vyjasnění investičních záměrů té obce, která církevní majetek na hřbitově dosud spravuje.

Vzhledem k možnosti, které se od roku 2012 otevírají církvím při provozování pohřebišt v jejich vlastnictví, lze předpokládat vznik a postupný vzrůst poptávky po těch, kteří by vedli nejen církevní pohřby, ale i hřbitovy s křesťanskou autenticitou a v upřímném a vyrovnaném kontaktu s nájemníky hrobových míst, s ohleduplnou citlivostí k uloženým ostatkům a s osobním přístupem k údržbě opuštěných hrobů. Pomineme-li minimální medializaci zájmu církvi o převzetí pohřebišt, nabízí se otázka, zda církve nějak reagují na ekonomické akcenty změnou v odborné přípravě absolventů teologických škol. Církevní úřady a farní sbory, které se u obce přihlásily o svá pohřebiště a provozují je pro veřejnost samy, proto vzbuzují úctu a respekt. Pohřeb do země, zahrnující množství lidových zvyků, je vůči vnějším změnám více rezistentní a přispívá k velké setrvalosti soustředěného »hrobového zvykosloví«. Správa hrobu jako posvátného místa přestává být vyze hygienickým úkonem, fixuje určitým způsobem nové trvání v něm uloženého mrtvého lidského těla. Praktická nápomoc všem truchlícím bez rozdílu vyznání a viditelný úkon duchovního, doprovázející pohřbení lidských pozůstatků do hrobu na veřejném pohřebišti (kde smrt vystupuje jako všem společná, »obecní«), je pro oživení církevních hřbitovů nejzajímavější.

Křesťanská pohřební liturgie

Církevní pohřeb vyjadřuje velikonoční smysl křesťanské smrti. Na rozdíl od občanského pohřbu, který si více všímá památky zemřelých, církve v kontextu úcty k mrtvým vyjadřuje svou naději ve zmrtvýchvstalého Krista. Úcta k zemřelým je úctou ke Kristovu velikonočnímu tajemství, neboť si přeje, aby se na zesnulém obnovilo. Liturgická kniha pohřebních obřadů ve svém úvodu předkládá: »*Při pohřbu svých věřících slaví církev s důvěrou Kristovo velikonoční tajemství, aby ti, kteří byli přivrženi křtem ke Kristu zemělému i vzkříšenému, smrtí s ním vešli do života.*« (Pohřební obřady, 1999, čl. 1). Pohřební slavnost má charakter zvěstování velikonočního poselství a jejím středem je posvěcující moc Ježíše Krista, daná od po-

částku církvi (munus sanctificandi). Církevní pohřeb jako útěcha z naděje osvězující duše truchlících v bolesti, a na ni navazující provoz církevního hřbitova, spočívající na základních hodnotách piety, může dnešnímu pozůstalému nabídnout vyvážený ideál, který na jedné straně nikdy neupřednostňuje práva na úkor povinnosti nebo naopak, a na straně druhé chrání před úskalím pohřbu bez obřadu, který nebere v úvahu vztah člověka k Bohu. Kult a pieta jsou tak těsně spojeny: úcta vzdávaná Bohu a mrtvému lidskému tělu jsou dva neoddělitelné projevy téhož vyznání víry. Vrcholem církevního pohřbu je pohřební mše svatá – eucharistie.

Obr. 17. Církevní pohřeb: nesvátočná bohoslužba spojená s udělením svátostin (Kotrly, 2007b, s. 70)

Je dost nesnadné profánním jazykem vymezit oslavu Boha během pohřbu konkrétního člověka. Každý takový pokus zdůrazní spíše nějaký její bohoslužebný prvek a přirozeně opomíjí jiné. Příznačné je, že speciální zákonné předpisy regulující pohřebnictví se o církevním ani občanském pohřbu vůbec nezmínují. Musíme nahlédnout do jiných sekulárních nebo církevních, obecných nebo partiikulárních zákonů: občanský zákoník, občanský zákoník práce, občanský soudní řád, zákon o mezinárodním právu soukromém, o matrikách, o státní sociální podpoře, o vojácích z povolání, o pojišťovnictví, atd. Právní úprava pohřbu, to je

tvrdá realita osvobozená ode všech klamných nároků, poněvadž nám nic neslibuje. Jak bylo řečeno, samotné profánní pohřbení člověka má v sobě také transcendentní dimenzi, ale církevní slavení je možné jen skrze transcendenci. Uvedu několik konkrétních příkladů z pastorace.

Objednávka faráře

Kvůli vypravení církevního pohřbu, ať už v kostele, ve hřbitovní kapli či v krematoriu, je třeba obrátit se na duchovního, kněze či kazatele. Je možné ho také kontaktovat prostřednictvím provozovatele pohřební služby, avšak pro hloubku liturgického slavení je vhodnější obrátit se na něj přímo. Církevní slavnost by neměla být zřízena anonymně, náboženský obřad by neměl klesnout na byrokratickou formalitu. Osobní setkání duchovního s pozůstalými k objasnění úmyslů zesnulého, přání jeho rodiny a k dohodnutí, kterou z forem liturgického slavení církevního pohřbu zvolit, je proto nanejvýš vhodné.

Kněz římskokatolické církve smí požadovat od pozůstalých tzv. stolový poplatek za vypravení pohřbu. Církevní pohřeb ale nikdy nesměl a ani dnes nemůže být odvislý od zaplacení štolného. Podle kanonických předpisů jsou dodnes od stolových poplatků osvobozeni chudí (srov. Tretera, s. 156). Během studia teologie a duchovní formace jsou kandidáti jáhenství a kněžství vedeni k obezřetnému jednání při přijímání příspěvků při příležitosti udělení svátostí a svátostin. Mají usilovat o to, aby nebyly zatíženy zdáním obchodu nebo spekulace. Příspěvky jsou pojímány jako dary, kterými se věřící podílejí na péči církve o vydržování služebnictva a na jejích činnostech. Je-li v rámci církevního pohřbu slavena pohřební mše, může za ni kněz přijmout mešní stipendium, jehož výše se může pohybovat do úrovně denního nákladu na živobytí duchovního, ale pochopitelně závisí také na finančních možnostech pozůstalých.

Nejčastější formou církevního obřadu je v České republice římskokatolický pohřeb v obřadní síni krematoria. Posvěcující služba v krematoriu a nad urnou je ale liturgicky i pastoračně zanedbaná. Alternativní praktiky s popelem jsou členy církve vnímány neutrálně a nevzbuzují pohoršení. Vínu nelze přičítat direktivám Říma, nýbrž spíše skutečnosti, že je místní církve nevedly dostatečně do života. Proklamace typu »Církev dává přednost pohřbu do země, jak i sám Pán chtěl být pochován« (Pohřební obřady, 1999, s. 10) jsou nabídkou bez poptávky.

Církevní obřad nad urnou

Díky reformě Druhého vatikánského koncilu se ve vnitřní krizi neocitl pohřeb žehem jako takový, spíše jen jedna jeho konkrétní podoba: obřad nad urnou. Do-

konce se ujalo dosti silné rčení, že ukládání urny do hrobu se stalo scénářem, podle kterého nechce nikdo hrát: ani kněz, ani pozůstalý. Pochopitelné může být přání pozůstalých požeňnat zem, do které bude urna uložena. »*Pokud by bylo třeba podtrhnout odlišnost tohoto uložení od pohřbu, je vhodné to udělat například i tak, že kněz nebo jáhen si pro tento obřad neoblékne liturgický oděv*« (Směrnice pro udělení svátosti, 2008, s. 16).

V lednu 1977 Kongregace pro svátosti a božský kult v jedné odpovědi »*O slavení pohřbu pro ty, kteří si vybrali zpopelnění svého těla*« řešila problém slavení pohřebních obřadů v kostele za přítomnosti urny s popelem. Stanovila, že v krematoriu se mají konat obřady, které celý pohřeb doplňují, nikoli zahajují (srov. S. C. Pro sacramentis et cultu divino, 1977). Kongregace svou odpověď stvrdila, že nepovažuje za vhodné slavit pohřební obřad předepsaný pro slavení v přítomnosti zemřelého nad jeho popelem. Liturgické pocty přijímá mrtvé lidské tělo, nikoli popel, neboť křtem se lidské tělo stalo posvěceným chrámem Božího Ducha (1 Korintánům 3,16). Zpopelnění lidské ostatky nevjadřují tak příznačně bohatství symbolů potřebných pro liturgii, jak se to děje v případě mrtvého lidského těla, kdy je zdůrazněna velikonoční povaha pohřbu.

Prvky rituálu, jež se soustřeďují na tělo (přijetí, konečné uložení do hrobu), zůstávají ve vztahu ke zpopelněným pozůstatkům problematické (vsyp, rozptyl, kolumbária). Direktář o lidové zbožnosti a liturgii (2007, s. 142) přesto doporučuje popel členů rodiny uložit na hřbitově obvyklým způsobem, nikoli ho přechovávat doma. Držení urn rodinami nebylo schvalováno ani některými sekulárními autoritami, a to z pietních důvodů od počátků propagace občanského žehu u nás (Záhoř, 1916, s. 27). Daný náboženský fenomén nepochybně povede ke změnám budoucího církevního partikulárního práva v české a moravské provincii.

Zákon o pohřebnictví v ustanovení § 3 odst. 2 předpokládá dva náboženské obřady upravené vnitřními předpisy registrovaných církví nebo náboženských společností. Jde o obřad mezi úmrtím a ukládáním lidských pozůstatků do hrobu na pohřebišti nebo o obřad mezi úmrtím a ukládáním zpopelněných lidských pozůstatků do hrobu na pohřebišti s tím, že samotný akt ukládání je v obou případech závěrem celého rituálu. V citovaném ustanovení je možné ukázat na logickou nedůslednost zákona o pohřebnictví, který v jiných svých ustanoveních jasně říká, že ukládání zpopelněných lidských pozůstatků do hrobu na pohřebišti není pohřbením (srov. § 2 písm. c). Zákon o pohřebnictví nicméně připouští, že může jít o náboženský obřad, respektive, že některé církve či náboženské společnosti mohou ve svých vnitřních normách ukládání zpopelněných lidských pozůstatků na pohřebišti za smuteční obřad považovat nebo dokonce mohou zaktivovat ukládání zpopelněných lidských pozůstatků na veřejném pohřebišti či v domovech pozůstalých.

Frekvence církevních pohřbů

Význam právní regulace nesvátostrých úkonů veřejného kultu spočívá nejen v povaze předmětu jejich úpravy (pohřbívání lidí), ale také v jejich frekventovanosti a v případě posvátných míst (hřbitovů) v jejich počtu. A pak jsou tu státní nebo vojenské pohřby.*

Zatímco deset let po druhém světové válce se ještě zhruba pro 75 % všech mrtvých konal katolický církevní pohřeb, o třicet dva let později (v roce 1987) to bylo téměř o polovinu méně, katolický pohřeb se uskutečnil pro 39 % zemřelých (srov. Babička, 2005, s. 478–480). Počty kremací v České republice už nemají kam růst, v roce 2010 bylo zpopelněno 81 % zemřelých.** Zdá se, že nastupující vývoj směrem ke kremaci vyloučil církevní pohřeb z pole veřejné působnosti. Frekvence církevních pohřbů přesto výrazně neklesá, značný úbytek se týká sice tzv. deklarativních věřících, tedy těch, kteří se »svou« institucí příliš nežijí (jejich kontakt s církví se odehrává v půdorysu křest – svatba – pohřeb), ale hlásí se k církevnímu pohřbu ze společenských, rodinných či kulturních důvodů.

Římskokatolické pohřby zůstávají stabilně na úrovni 30 % ze všech konaných smutečních obřadů.*** Existuje publikované zpochybné statistických údajů České biskupské konference, které dokazuje podhodnocení těchto údajů z důvodu nezaznamenání některých římskokatolických obřadů provedených v souvislosti s kremací**** (srov. Kotrlý, 2013, s. 256). Zjistit například přesný počet cír-

* Církevní pohřeb rakouského prezidenta Thomase Klestila (2004) nebo polského prezidentského páru Marie a Lecha Kaczyńských (2010), byl šlo o hlavy států, tedy reprezentanty všech občanů státu, byl vesměs přijímán s otevřeností a sympatiemi, protože nejednou byli všichni konfrontováni s definitivní skutečností konce pozemského lidského života, a to v dimenzích veřejného státního aktu. Na vzestupu zájmu jsou státní pohřby s ekumenickou boboslužbou. Když zemřel bývalý český prezident Václav Havel, mnoho politiků, hlav států, veřejných činitelů, prostých občanů a televizních diváků se zúčastnilo 23. prosince 2011 jeho pohřbu, jenž měl církevní charakter.

** Údaj podle The Cremation Society of Great Britain, dostupné na: <http://www.sgw.demon.co.uk/CremSoc5/Stats/Internt/2010/StatsFI.html>, (1.8.2012).

*** Přesná data nejsou k dispozici. Podle údajů České biskupské konference se v roce 1995 konalo na území ČR celkem 27 871 římskokatolických pohřbů a v roce 2002 pak 25 586 (novější data nejsou uveřejněna). Dostupné na: http://www.snem.cirkev.cz/download/Duchovni_sprava_1995.htm, (30. 5. 2010). Vztáhneme-li uvedený údaj na počet zemřelých v daných letech, dojdeme k závěru, že římskokatolický pohřební obřad byl uspořádán zhruba pro čtvrtinu všech zesnulých (24 %).

**** Navzdory tomu, že následující hodnocení nelze projektovat na dřívější období ani na všechny římskokatolické farnosti, lze říci, že k rozšíření praxe zpopelnění lidských pozůstatků bez obřadu přispěla velkou měrou reforma pohřební liturgie Římskokatolické církve po Druhém vatikánském koncilu – rozhodnutí umožnit pozůstalým slavit pohřební obřad pouze na jednom místě, aniž by zemřelého doprovodili k místu pohřbení, tj. na hřbitov nebo do krematoria. Obřadní síň krematoria stála vyprázdnit každý veřejný rituál beze zbytku, ať církevní nebo občanský.

kevních obřadů v krematoriu znamená projít nikoli farní knihy zemřelých, ale jednotlivá písemná oznámení umístovaná pro smuteční hosty na viditelném místě ve vstupní hale krematoria, jsou-li archivovány. Kvantifikovat, v jakém rozsahu zádušní mše supluje katolický či občanský pohřební obřad, asi není možné. S ohledem na její otevřenost a časovou variabilitu můžeme nanejvýš vyzdvihnout její »atraktivitu«, zvláště pokud jde o křesťany, kteří se neúčastní náboženského života. S ohledem na výsledky sčítání lidu, podle kterých se k Římskokatolické církvi přihlásilo v roce 2011 o polovinu méně lidí než před deseti lety, by bylo užitečné přezkoumat, jaké různé role plní pohřební mše svatá pro pozůstalé nacházející se na okraji nebo mimo církve.

Příčte-li se k tomu neochota kněze nebo jáhna vést bohoslužbu slova spojenou s postfunerálními praktikami nad popelem, ať už v kostele nebo na hřbitově, není divu, že všechny tyto – z pohledu kanonického práva – »*parafraze církevních pohřbů*« nejsou také nikde zaznamenány, tj. proběhnou bez zápisu do knihy zemřelých. Farář, který má na území své farnosti provozované krematorium a provádí pravidelné záznamy do farní matriky, prakticky nemůže mít přehled o všech církevních pohřbech, které se v obřadní síni krematoria konaly. Ne každá obřadní síň v krematoriu je vedena jako liturgický prostor (kaple) vysvěcený pro účely bohoslužeb. Duchovní z jiné farnosti by sice měl ohlásit místnímu knězi, že jde předsedat pohřbu do »jeho kaple v krematoriu«, ale v českých podmínkách obrovského počtu kremacií je to těžko proveditelné. Z toho důvodu jsou statistiky církevních pohřbů v ČR neúplné a ve skutečnosti je jejich slavení mnohem frekventovanější.

Odmítnutí církevního pohřbu

Jaký smysl měl starodávný trest odepřít církevní pohřeb některým zemřelým křesťanům? Na první pohled je zákaz církevně pohřbít zabitého člověka na vlastní žádost iracionální. Pokud ale zasadíme tento sociokulturní regulativ do kontextu ostatních římsko-židovsko-křesťanských pohřebních zakazů a srovnáme je s povoleným chováním, význam tohoto kulturního vzorce vystoupí do popředí. Při pohřbívání totiž křesťané, kteří ukládají tělo zemřelého do posvátné země odpovídající jejich tradici, vykonávají něco mnohem významnějšího nežli pouhé »ukládání lidských pozůstatků na pohřebišti«. Jde o akt setby, během kterého »ukládáme lidské pozůstatky do země jako semeno nesmrtnosti« (papež Benedikt XVI.). Jedna ze středověkých kanonických otázek proto zněla, zda má manželka právo vybrat si jiný hrob než manžel (srov. Kotrlý, 2011b, s. 37–48). Bez znaku kajicnosti před smrtí může být církevní pohřeb a hrob odmítnut (srov. Kodex kanonického práva, 1983, kán. 1184).

Sekulární právo se v českých zemích do roku 1948 bránilo tomu, aby římskokatolická církev těm, jimž odešla církevní pohřeb, odepřela i pohřbení v rodinné hrobce na konfesním hřbitově.* Umístování uren v katolické části hřbitova bylo od roku 1926 povoleno jen na rodinných hrobech. Tato otázka se dostala až k Nejvyššímu správnímu soudu, který dne 16. listopadu 1944 vynesl rozhodnutí, podle něhož i na katolických hřbitovech mohly být urny umístěny nad zemí, čímž bylo změněno rozhodnutí téhož orgánu z roku 1936, že urny mají být ukládány jen pod zemí, což však dodržovaly pouze hřbitovy katolické.

Shrnutí

Na konci této nutně stručné reflexe církevního pohřbu v soudobé společnosti se jako první závěr nabízí skutečnost, že exequiae jsou obzvláště zajímavé způsobem, jak lze využít zprostředkující role, kterou katolicismus v obecné rovině přispívá církvi. Ne ten, kdo je pochován, ale ten, kdo je zachován v paměti budoucích generací komunikujících s Bohem, má naději, že jeho duše najde mocné přímluvce, kteří pomocí platných prostředků zkrátí jeho očistnou cestu. Důsledkem uvedeného pojetí milosti je hlubší pochopení smrti ve společenské i církevní rovině. Právě touto cestou se vydala pokoncilní obnova pohřebních obřadů.

Pro římské katolíky v českých zemích pravděpodobně nastal čas ještě jednou se zeptat, jestli tradice statické pohřební liturgie, která je ve velkých městech prakticky omezena pouze na bohoslužbu slova, znamená skutečně »nabídku vyváženě duchovní stravy«. Neméně zajímavou otázkou je, zda má farnost »investovat čas a peníze« a na svém pozemku od 1. 1. 2012 provozovat církevní veřejné pohřebišti, nebo zda mají kvalifikovaní a formovaní laici písemně kontaktovat pozůstalé a být jim po pohřbu dále nápomocni. V současné době, kdy mnohá bis-kupství propouští své laické pastorační pracovníky, kteří ve farnostech pracovali na pozicích pastoračních asistentů, katechetů, nemocničních kaplanů aj., se asi jen těžko najdou v církvi lidské zdroje (s dobrovolníky v těchto oblastech příliš nelze počítat) pro provoz hřbitova a péči o pozůstalé.

Kdysi říkal kněz nebo celfotr tápající rodině, jak oznámit úmrtí, zorganizovat smuteční obřady a pohřbení těla. Dnes se někteří pozůstali řídí nabídkou pohřebních služeb nebo se mohou poradit s poradcem pro pozůstalé. Čestná služba církve zemřelému křesťanovi má jiný charakter než občanský pohřeb, jehož občanský princip znamená rovnost, a právě tu ancien régime zcela záměrně, jak

* Viz zákon obsažený v ustanovení § 10, odst. 1, věta 1. zákona č. 96/1925 Sb., o vzájemných poměrech náboženských vyznání, který byl namířen proti všem hřbitovním správám bez rozdílu, zda se jednalo o hřbitov konfesní nebo obecní, a to i pokud jde o uložení mrtvoly, respektive popela příslušníka náboženské společnosti, které hřbitov náleží. Zákon byl zrušen až 15. 4. 1992 zákonem č. 165/1992 Sb., kterým se ruší některé právní předpisy z odvětví kultury.

jsme ukázali výše, v církevním pohřbu postrádal. Občanský pohřeb se v západní Evropě nejprve vymanil z kontroly církve, soudobý pohřeb bez obřadu i z kontroly společnosti. Neměl jsem v tomto příspěvku větší ambice než dané téma otevřít a ukázat, že se jedná o materií zajímavou, hodnou bádání a především hodnou dalších publikací.

SVĚDECTVÍ FARÁŘKY – EVANGELICKÉ POHŘBY NA VYSOČINĚ A VE STŘEDNÍCH ČECHÁCH

Hana Pfanová

Či.!

V roce 1992 jsme se s manželem, také evangelickým farářem, přistěhovali na Českomoravskou vysočinu, do venkovského sboru Českobratrské církve evangelické v Rovečném. První pohřeb na sebe nenechal dlouho čekat. Tehdy, a ještě pár dalších let, se pohřební loučení odehrávalo obvykle na třech místech – »u domu smutku«, v kostele a na hřbitově. Dnes už se takové loučení koná jen zcela výjimečně.

Po smrti blízkého člověka vedla první cesta pozůstalých obvykle nejprve na faru. S farářem domluvili datum pohřbu a pak teprve společně telefonovali na pohřební službu, aby den a čas upřesnili. Tento postup se ale rychle změnil. Když jsem v roce 1998 začala pracovat jako farářka v Novém Městě na Moravě, stávalo se stále častěji, že nám doma už kolem osmé ráno zvonil telefon a z pohřební služby oznamovali, kdo zemřel, a ptali se, zda a kdy mohou vykonat pohřební rozloučení.

Role faráře v péči o pozůstalé byla neopominutelná. Pomáhal pozůstalým vybrat vhodný biblický verš na smuteční oznámení a písně z evangelického zpěvníku, které se následně při pohřbu zpívaly. Stávalo se, že měl zemřelý verš i písně předem vybrané, někdy to sdělil farářovi, někdy řekl příbuzným. Součástí přípravy na pohřeb byl také rozhovor faráře s pozůstalými. Tento rozhovor se mohl konat buď bezprostředně, nebo v den, na kterém se farář s pozůstalými společně domluvil.

Pohřeb začal obvykle u domu smutku. Rakev se zemřelým byla v domě, kolem ní jen nejbližší příbuzní a farář. Muži pak vynesli rakev před dům, kde byli shromážděni ostatní lidé. Zde farář pohovořil o životě zemřelého. V tomto domě zemřelý žil, odtud naposled »vycházel«, sem se s ním přišli rozloučit jeho příbuzní, přátelé a sousedé. Od domu smutku šel průvod ke kostelu – zpěváci, farář, rakev, ostatní. Pomalu a důstojně. Kolemjedoucí auta zastavovala s respektkem před smutečním průvodem a nechávala ho projít. Důležitou částí pohřbu byl vždy zpěv. V Rovečném se každého pohřbu účastnila skupina zpěváků, lidé z evangelického sboru, kteří byli ochotni a schopni celé rozloučení včetně průvodu do kostela a pak na hřbitov, doprovázet zpěvem písní z evan-